

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“195”

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.02>**ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,**

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

ХУЛІГАНСТВО ЯК ПРОБЛЕМА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УРСР НА ПОЧАТКУ 1950-Х РР.

Досліджено актуальне та недостатньо вивчене в історико-правовій науці питання про фактори, які спричинили хуліганські прояви на початку 1950-х рр., рівень цього виду злочинності в основних регіонах тогочасної України та деякі кроки Міністерства внутрішніх справ УРСР щодо зменшення хуліганства. Хуліганство посідало одне з чільних місць у списку правопорушень, які вчинялися молоддю. Фактори хуліганства мали своє коріння ще в роки війни та повоєнної розрухи, на які припало дитинство та підлітковий вік більшості тих, хто скоював злочини за статтею «Хуліганство» Кримінального кодексу УРСР.

Складні події того часу, безумовно, вплинули на психіку та психологію вказаних людей: вони бачили насильство у всіх його проявах, часто виховувалися за відсутності батька, який був на фронті. Голод 1946–1947 рр., недоїдання в період війни, відсутність належних умов життя, а часто й житла теж вплинули на їхню психіку. Недостатніми були їхній освітній і культурний рівні. Вік осіб, які вчиняли хуліганські дії (18–25 років), теж впливав на їхню поведінку та вчинки. Не до кінця сформований характер та властива молоді маргінальність взагалі відігравали негативну роль у їхньому становленні як позитивних особистостей. Свою згубну роль в ескалації хуліганства 1950-х рр. відіграли безпритульність і бездоглядність дітей та підлітків. Війна й післявоєнна розруха деформували нормальний процес початкової соціалізації дітей і підлітків, що не могло не позначитися найзгубнішим чином на комплексі засвоєних ними соціальних ролей та культурних норм і стало однією з причин зростання хуліганства в мирний час. Амністія березня 1953 р. не сприяла покращенню політичної ситуації в державі і лише погіршила криміногенну. Хуліганство значно поширилося серед міської робітничої молоді, особливо тієї її соціальної групи, яка проживала в гуртожитках і працювала на будівництвах промислових підприємств, тобто була здебільшого некваліфікованою робочою силою.

Доповідна записка Міністра внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкача першому секретареві ЦК КПРС О. І. Кириченку від 30 вересня 1953 р. містить численні факти вчинення хуліганства в Донецьку, Харкові, Кривому Розі, Дніпродзержинську, Северодонецьку та інших містах республіки. Ці факти показують, що хуліганство часто мало безглуздий і жорстокий характер, призводило до вчинення більш тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань), зазвичай здійснювалося у стані алкогольного сп'яніння. Відповідно до тогочасної кримінально-правової доктрини вважалося, що соціально-економічних причин для вчинення хуліганства немає, його прояви виникають у результаті недопрацювань органів охорони правопорядку та виховної роботи з молоддю. Але це була помилкова точка зору, спроба сховатися від реальних проблем.

Ключові слова: Україна, 1950-ті роки, Міністерство внутрішніх справ, міліція, хуліганство.

Оригінальна стаття

ВСТУП. На сучасному етапі політичного та соціально-економічного розвитку України одним з актуальних завдань поліції є протидія хуліганству. Основними причинами виникнення та існування хуліганства нині є погіршення економічної, соціальної та суспільно-моральної ситуації в Україні, багато в чому пов'язаної з російською агресією проти нашої держави. Фа-

ктично всі аспекти життєдіяльності людей опинилися у кризовому стані. Це і спад промислового та сільськогосподарського виробництва, зниження купівельної спроможності у значної кількості населення, зростання безробіття, загальне падіння моралі в суспільстві, недостатня законослухняність громадян у цілому, зростання проявів жорстокості в поведінці

деяких з них і навіть озлобленості. Це також пов'язано з послабленням у деяких регіонах діяльності поліції щодо охорони громадського порядку. Вказані суперечності фактично є неминучими при кардинальному реформуванні суспільства та в умовах війни. Їх можна характеризувати як криміногенні сторони цих суперечностей, що відживають.

Сучасне хуліганство має своє історичне коріння, що безпосередньо стосується маргінальної субкультури та привнесених російськими переселенцями в Україну певних негативних традицій та викривленої моралі, які ґрунтуються на їхньому національному характері. Це питання вивчають кримінологи, психологи, соціологи та представники інших суспільних наук. Воно є актуальним і недостатньо вивченим серед історико-правових проблем, які потребують подальшого дослідження із сучасних методологічних позицій та з використанням нових історичних джерел. Особливо цікавим для дослідника є 1953 р., коли в СРСР та Україні почався етап певної лібералізації радянського політичного режиму і стали відбуватися істотні трансформації у внутрішній політиці держави, зокрема і кримінальній, зміни в суспільній свідомості громадян, розпочалася певна перебудова роботи органів охорони правопорядку.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідити основні чинники, які призводили до поширення хуліганства на початку 1950-х рр., його найрезонансніші прояви серед міської молоді в цей період і спроби міліції покращити боротьбу із цим соціальним феноменом. Сформульована мета конкретизується в таких завданнях:

- виявити основні причини виникнення та існування хуліганства у вказаний період;
- охарактеризувати рівень хуліганства в республіці на початку 1950-х рр.;
- проаналізувати та оцінити заходи, які планувалися Міністерством внутрішніх справ республіки для покращення протидії хуліганству.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Слід зауважити, що наукове дослідження факторів виникнення та існування хуліганства почалося майже 150 років тому і було пов'язане з вивченням загальних причин злочинності. Тоді основна дискусія точилася між прибічниками біологічної схильності до злочинів та прихильниками соціально-економічної теорії. Перші як базисну використовували теорію Ч. Ламброзо про природженість злочинця. У працях теоретиків соціально-економічної теорії було виокремлено три основні групи мотивів: 1) соціально-економічні (безробіття, рівень цін, рівень осві-

ти та ін.); 2) фізичні (пора року, клімат, географічні особливості); 3) індивідуальні (стать, вік, темперамент) (Греченко, Ярмиш, 2022). У подальшому вчені радянської доби розвивали саме цей напрям дослідження факторів злочинності взагалі та хуліганства зокрема.

Новий поштовх у вивченні цього питання відбувся після проголошення незалежності України, особливо у 2000-ті рр. Деякі важливі елементи протидії злочинності були висвітлені в дисертаціях М. М. Лагоші (2000), М. М. Войцеховського (2001), О. М. Калюки (2006), В. П. Ворожка (2015), С. А. Саблука (2017), М. М. Геруса (2021), О. В. Пристайко (2021). Слід також зауважити, що окремі питання цієї тематики аналізуються у працях: Ю. І. Шаповала (1993) «Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії»; І. Г. Біласа (1994) «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз»; Ю. О. Смирнова, П. П. Михайленка, О. Д. Святоцького та М. І. Ануфрієва (2002) «Міліція України: історичний нарис, портрети, події»; В. В. Сокурєнка, О. М. Бандурки і В. А. Греченка (2017) «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): до 100-річчя подій Української революції»; В. Т. Окіпнюка (2019) «Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.)»; В. А. Греченка (2021) «Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження»; О. М. Бандурки (2022) «Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ».

Предметом спеціального дослідження цієї теми стала монографія американського вченого з Університету Південного Міссісіпі Б. Лап'єра (2012) під назвою «Хуліганство у хрущовській Росії: дефініції, контроль та продукування девіантності під час відлиги». Він досліджує хуліганство в СРСР насамперед як соціальний феномен у зв'язку із загальною політичною ситуацією в державі та змінами в ній упродовж періоду десталінізації. Специфіка криміногенної ситуації в 1953 р. досліджувалася і в нашій статті в журналі «Світ Клію» (Греченко, 2021). Як бачимо, публікацій із цієї теми чимало, але в них висвітлюються лише окремі фрагменти вказаної проблеми, тому ця стаття має суттєві компоненти наукової новизни.

Принципова новизна цієї публікації в тому, що вперше комплексно висвітлено стан хуліганства в УРСР на початку 1950-х рр., фактори, які його зумовлювали, та деякі напрями протидії йому з боку міліції.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою нашого дослідження є

діалектичний метод наукового пізнання, в межах якого було застосовано методи аналізу і синтезу. Засадничим був принцип наукової об'єктивності, який враховує цілісну систему факторів, що вплинули на виникнення та поширення хуліганства в післявоєнний період з урахуванням правил сходження від абстрактного до конкретного, від простого до складного. Ми також спиралися на принцип історизму (при дослідженні генези хуліганства), соціологічний метод (при висвітленні соціально-економічних та політичних чинників, що зумовили динаміку й структуру злочинності), статистичний (при узагальненні архівних матеріалів та статистичної інформації).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Ще в 1940 р. відбулися зміни в радянському законодавстві щодо визначення поняття «хуліганство». Воно стало трактуватися як дії, що порушують соціалістичний правопорядок, у яких виявляється явна неповага до суспільства. Про це було наголошено в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1940 р., згідно з яким вводилася обов'язкова кримінальна відповідальність за хуліганство у громадських місцях (без обтяжуючих обставин) у вигляді тюремного ув'язнення строком на один рік¹. Але після спаду кампанії 1940 р. дрібне хуліганство фактично стало безкарним, оскільки кримінальне покарання за лихослів'я не застосовувалося, а адміністративного не існувало. Проте хуліганство і надалі залишалося гострою проблемою охорони громадського порядку в республіці та посідало чільне місце в переліку правопорушень, які вчинялися молоддю. Чинники загрозливого зростання цього виду девіантної поведінки серед міської молоді були численні й різноманітні. Причинами вчинення молоддю хуліганських дій виступали обставини та явища, що викристалізувалися на початку 1950-х рр. у радянському суспільстві і детермінували формування антисоціальних настанов. Оскільки вони існували об'єктивно, то вони й були підґрунтям хуліганських дій. За своїм становищем у суспільстві молодь є маргіальною соціальною групою, тому її вчинки, які старше покоління розцінює як хуліганські, є певною

мірою закономірними. При цьому свідомість і поведінка молоді є рефлексією на найсуттєвіші моменти життєдіяльності суспільства. У досліджуваній період вони відбивали той політичний і соціальний хаос, що був пов'язаний зі зміною влади в СРСР, початком десталінізації та масовою амністією 1953 р.

Амністія, оголошена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р.², стала найбільшою за кількістю звільнених осіб за всю історію СРСР. За цією амністією на свободу вийшли 1 201 738 осіб (Греченко, 2021). Фактично більшість тих, кого звільняли, були засуджені за загальні кримінальні злочини. Водночас у таборах «сиділи» 400 000 жінок (із них 6 000 вагітних і 35 000 із дітьми у віці до двох років). Амністії також підлягали 240 000 осіб літнього віку та 31 000 неповнолітніх, засуджених за дрібні крадіжки та хуліганство. Слід зауважити, що спочатку амністія викликала схвалення населення, про що говорить доповідна записка Міністра внутрішніх справ УРСР П. Я. Мешика до МВС СРСР від 29 березня 1953 р. У ній, зокрема, цитуються думки вчених, письменників, акторів, чиновників, робітників, які характеризували цей захід як «свято»³. Але реальна ситуація була протилежною. Органами охорони правопорядку в 1953 р. було зареєстровано на 16,4 % більше злочинів, ніж роком раніше. Становище погіршувалося ще й тим, що найбільше зростання спостерігалось в групі особливо тяжких та інших загальних кримінальних злочинів: бандитських нападів було зареєстровано на 72,4 % більше, ніж у 1952 р., убивств – на 47,9 %, розбоїв – на 176,7 %, кишенькових крадіжок – на 137,1 %, зґвалтувань – на 43,1 %. Новопризначений Міністр внутрішніх справ СРСР С. Н. Круглов

² Про амнистию : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 27.03.1953. *Правда*. 1953. 28 марта.

³ Записка по «ВЧ» Міністра внутрішніх справ УРСР П. Я. Мешика до Міністерства внутрішніх справ СРСР про реагування населення на Указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію від 29 березня 1953 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : в 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; МВС України ; ДНДІ МВС України. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 66–68.

¹ Об уголовной ответственности за мелкие кражи на производстве и за хулиганство : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10.08.1940 // Викитека : сайт. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_10.08.1940_об_уголовной_ответственности_за_мелкие_кражи_на_производстве_и_за_хулиганство (дата звернення: 09.04.2023).

також повідомляв, що до 1 квітня 1954 р. 84 225 осіб, звільнених за амністією, знову були притягнені до кримінальної відповідальності¹. Як бачимо, не до кінця продумані заходи амністії суттєво вплинули на стан криміногенної ситуації в республіці, зокрема й на стан хуліганства, через те, що серед амністованих було кілька десятків тисяч засуджених раніше за цей вид злочину.

Психологи зауважують, що молоді люди, дитинство та перехідний вік яких припали на період соціальних потрясінь, виявляють підвищену нервозність, істеричність, схильність до патологічних реакцій. Свою згубну роль в ескалації хуліганства 1950-х рр. відіграли безпритульність і бездоглядність багатьох тисяч дітей та підлітків у період Другої світової війни та перші повоєнні роки. Війна і післявоєнна розруха істотно деформували нормальний процес початкової соціалізації дітей та підлітків, що не могло не позначитися найгіршим чином на комплексі засвоєних ними соціальних ролей та культурних норм і стало однією з причин зростання хуліганства в мирний час, коли стали потрібні зміни рольового набору, засвоєння нових соціальних норм мирного співжиття. Самостійно впоратися із цим завданням молодь не могла, а агенти та інститути вторинної соціалізації не діяли чи функціонували неефективно. При зіткненні з новими реаліями життя молоді люди дещо розгублювалися, не знаходячи в ній собі місця. Велике значення для ескалації міського хуліганства мало поширення вживання алкоголю. Як відомо, агресивна поведінка має місце лише в тому разі, коли вплив сигналів, що провокують до неї, виявляється сильнішим, ніж вплив сигналів, які стримують. Кількість сигналів, доступних для сприйняття особою у стані алкогольного сп'яніння, знижується, і вона інтерпретуватиме дії інших неадекватно, зі значною часткою довільності. Алкоголь збільшує шанси людини стати на шлях хуліганства та агресії, тому що не дає їй адекватно зрозуміти і трактувати поведінку інших людей. Сп'янілому суб'єкту ці дії здаватимуться зухвалими і викликатимуть більше агресії з його боку. Як відомо, вживання спиртного в

надмірних дозах спричиняє послаблення рівня свідомості людини, істотне зниження самоконтролю, згубно впливаючи на його психіку. Стан сп'яніння збільшує психічну та рухову активність людини, ускладнює концентрацію уваги, відбувається переоцінка своїх можливостей, знижується самокритика. У стані сп'яніння загальмовуються інстинкти і виявляються приховані особливості особистості та переживання, контрольовані у тверезому стані (ревності, марнославство, образи тощо). Механізм впливу алкоголю проявляється в тому, що в особи, яка перебуває у стані сп'яніння, істотно ослаблений самоконтроль, що зумовлює легкий вибір антигромадських форм поведінки, тоді як у тверезому стані зважитися на грубе порушення порядку складніше. Поряд із цим стан веселощів, безладності, ейфорії створюють своєрідний «фон», що сприяє бездумним витівкам, які переростають у хуліганство, але сприймаються п'яними як бешкетування. Крім цього, алкогольне сп'яніння викликає неадекватні реакції на зовнішні подразники, що іноді сприяє виникненню та розвитку нічим не зумовлених конфліктів (наприклад, бурхлива реакція у відповідь на відмову дати закурити).

Війна з її приголомшливими переживаннями, велика кількість інвалідів та «травматиків», зокрема з ослабленою нервовою системою, епідемії, особливо недоїдання голодних років, зробили багатьох менш стійкими проти алкоголю, а реакції на алкоголь стали бурхливішими.

Серйозною проблемою тодішнього суспільства було виховання в молоді поваги до закону, прищеплення належного рівня культури. У повоєнний час гнітючим залишався стан правової культури населення. Нерідко у свідомості багатьох членів тогочасного суспільства не засуджувалися факти скоєння хуліганства, а навпаки, найчастіше грубе порушення громадського порядку вважалося проявом успішності, своєрідної доблесті. У багатьох випадках недооцінювався ступінь суспільної небезпеки хуліганства, домінувало поблажливе ставлення до осіб, які його вчинили. Тому значна кількість фактів грубого порушення громадського порядку залишалася невідомою для правоохоронних органів через відсутність заяв. Повсюдно вирізнялася дуже слабка активність населення щодо надання допомоги в розкритті та розслідуванні справ такої категорії. Це сприяло появі в порушників громадського порядку почуття безкарності і, як наслідок, скоєння ними нових, часом ще небезпечніших злочинів.

¹ Докладная записка С. Н. Круглова в ЦК КПСС о состоянии дел в исправительно-трудовых лагерях и колониях от 26 мая 1954 г. // Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы : в 3 т. / сост. А. Н. Артизов, Ю. В. Сигачов, В. Г. Хлопов, И. Н. Шевчук. М. : МФД, 2000. Т. 1: Март 1953 – февраль 1956. С. 144–152.

Американський професор Б. Лап'єр (2012), аналізуючи чинники хуліганства в той час, зауважував, що, хоча репресій у країні поменшало, широко практикувалося переслідування осіб, яких влада вважала «незручними». В атмосфері «холодної війни» та конкуренції із Заходом переслідування хуліганів стало одним із найважливіших інструментів ідеологічної боротьби, насадження соціалістичних ідеалів. Він змальовує іншу картину хрущовського часу: ліберальні реформи проводилися паралельно з посиленням державної кампанії проти різноманітних відхилень від «соціалістичних норм». Це відбувалося одночасно: лібералізація і переслідування інакодумців і тих, кого влада вважала дармоїдами, хуліганями, жебраками, стилягами. Такі соціальні групи зазнавали гонінь. Це був дивний гібрид лібералізації та переслідування деяких соціальних верств (Сиротин, 2013).

30 вересня 1953 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкач надіслав Першому секретареві ЦК Компартії України О. І. Кириченку повідомлення з грифом «цілком таємно» про масові випадки хуліганства, здійсненого молоддю. У ньому вказувалося, що за дев'ять місяців 1953 р. органами міліції МВС УРСР за хуліганство було притягнуто до кримінальної відповідальності 12 787 осіб, з них 6 707, або 52,4 % – молоді люди віком до 35 років. Серед залученої за хуліганство молоді виявилися 1 073 члени ВЛКСМ (тобто молоді комуністичної спілки, яка вважалася кращою її частиною), або 16 % від загальної кількості молоді, заарештованої за хуліганські прояви¹. У процесі розслідування справ про хуліганство серед молоді особи, які притягувалися до відповідальності, намагалися переконати слідчі органи, що на шлях хуліганства вони стали випадково, не маючи місця, де провести своє культурне дозвілля. Перевіркою цих показань було встановлено, що гуртожитки молодих робітників низки підприємств, будівельних організацій, а також деяких шкіл фабрично-заводського навчання (далі – ФЗН) та ремісничих училищ дійсно перебували в занедбаному стані. Молодь, яка мешкала в цих гуртожитках, слабко залучалася до клубно-гурткової, спортивної та іншої культурно-масової роботи. Ленінські кімнати та куточки (кімнати ідейно-виховної роботи в дусі комуністичної пропаганди) не діяли. У гуртожитках № 2 та № 6 будівництва Криворізького Південногірничого збагачувального

комбінату Дніпропетровської області, де проживали молоді робітники, ленінського куточка та радіо не було, газети і журнали були відсутні, гуртожитки освітлювалися погано, у житлових кімнатах було брудно та незатишно.

Робота добровільних товариств, гуртків та секцій не була організована, кінофільми демонструвалися рідко. Внаслідок цих причин багато молодих робітників замість проведення культурного дозвілля влаштовували в гуртожитку пиятики, азартні ігри та вчиняли хуліганські дії. Так, 26 травня 1953 р. робітники зазначеного будівництва на ґрунті пиятики вчинили між собою бійку, внаслідок якої сім осіб отримали тілесні ушкодження, а робітника О. І. Марчука, 1934 року народження, було вбито. За вчинення цього злочину було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності робітників В. Ф. Калинського, 1929 року народження, та В. Л. Рябоша, 1924 року народження².

Сім робітників цього ж будівництва 24 серпня 1953 р. в нетверезому стані вчинили між собою бійку з поножовщиною, внаслідок чого шість осіб отримали тілесні ушкодження, з них три особи в тяжкому стані були доставлені на лікування до лікарні. Міліція заарештувала А. В. Крупну, 1934 року народження, та В. Г. Кірова, 1935 року народження, обидва були членами ВЛКСМ. Усього за дев'ять місяців 1953 р. з числа робітників зазначеного будівництва за хуліганство та інші злочини було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності 15 осіб.

У гуртожитку № 19 тресту «Дзержинськбуд», розташованому в м. Дніпродзержинськ (нині Кам'янське), де мешкало до 200 дівчат, вихователька Матвієнко серед них жодної виховної роботи не проводила. Робота гуртків у гуртожитку не була організована. Керівники тресту в гуртожитку не бували і побутом дівчат не цікавилися. У результаті деякі дівчата вели розпусний спосіб життя, запрошували до себе в гуртожиток юнаків, пиячили з ними та залишали їх на ночівлю. Серед мешканців гуртожитку та молоді, що його відвідувала, у поведженні один з одним панувала нецензурна лайка, хуліганство та інші злочини. Так, 2 травня 1953 р. о 23 годині робітник цього ж тресту Зотов та робітник заводу імені газети «Правда» Крегін, обидва члени ВЛКСМ, у нетверезому стані згвалтували в жіночому гуртожитку № 19 громадянку Фартусняк³.

¹ ГДА СБУ (Галузевий держ. архів Служби безпеки України). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 148.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 149.

³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 150.

У гуртожитку будуправління № 6 м. Нікополя Дніпропетровської області, де проживало понад 100 юнаків та дівчат, з-поміж яких до 30 % були звільненими з місць ув'язнення за указом про амністію, вихователя взагалі не було. Рада гуртожитку була відсутня. У мікрорайоні міста, де розташований цей гуртожиток, не було ані клубу, ані ленінської кімнати, ані бібліотеки.

Серйозні недоліки мали місце в культурному обслуговуванні робітничої молоді, яка проживала в гуртожитках низки будівельних організацій та підприємств м. Жданов (нині Маріуполь) Сталінської (нині Донецької) області. На 18 гуртожитків тресту «Азовстальбуд» у м. Жданов, у яких мешкало 1 500 молодих робітників, юнаків та дівчат, штатом було передбачено лише шість вихователів, з яких у вересні половина одночасно перебувала в черговій відпустці. Ленінські кімнати в цих гуртожитках були «на замку». Повсякденна робота вихователів, навіть їхній вихід на роботу та звільнення з роботи, ніким не контролювалася, оскільки вони перебували у штаті житлово-комунальних відділів, де отримували лише зарплату, а адміністративно були підпорядковані начальникам будівництва тресту «Азовстальбуд». Зважаючи на відірваність від гуртожитків, розташованих на одній із найбільш віддалених від центру околиць м. Жданов, керівники будівництва належний контроль за роботою вихователів встановити не могли. До підбору вихователів у гуртожитках керівництво тресту «Азовстальбуд» підходило безвідповідально. Як зазначалося в документі, такі вихователі, як Іванова та Канівська, за своїми діловими та особистими якостями й поведінкою не могли правильно виховувати молодь, оскільки самі не були прикладом. У результаті серед молоді, що проживала в гуртожитках, мали місце хуліганські прояви. Так, увечері 27 липня 1953 р. у м. Жданов серед робітничої молоді, яка проживала в бараках тресту «Азовстальбуд», розташованих на правому березі річки Кальміус, через дівчат виникла сварка, що переросла в бійку. Під час цього хуліганського прояву учасниками бійки в темряві було завдано удару каменем по голові вчителю Попову, що проходив повз вулицю. Міліціонерами бійку було припинено та заарештовано ініціаторів цього хуліганського прояву С. І. Федюка, 1932 року народження, бетонника Доменбуду, що мешкав у гуртожитку № 29, та В. Л. Фещенка, 1933 року народження, члена ВЛКСМ, зварювальника заводу

«Стальконструкція», що мешкав у гуртожитку № 30¹.

Про недоліки в культурному обслуговуванні робітничої молоді, яка проживала в гуртожитках деяких будівельних управлінь, розташованих на території Сталінської області, свідчили такі факти хуліганських проявів з боку молодих робітників: 16 серпня 1953 р. о першій годині ночі у гуртожитку будівельно-монтажного управління № 6 м. Новогорлівка Сталінської області робітник цього управління В. А. Чистяков, 1934 року народження, член ВЛКСМ, на ґрунті хуліганства шляхом завдання трьох ударів ногою в живіт убив робітника О. Г. Рачука, 1935 року народження. Чистякова було заарештовано.

25 серпня 1953 р. о 23 годині 30 хвилин у м. Чистяково Сталінської області в гуртожитку будівельного управління Г. П. Селюк, 1934 року народження, та І. М. Чабан, 1930 року народження, у нетверезому стані вчинили хуліганство, завдавши ножові поранення громадянину І. К. Позднякову, 1931 року народження, і побили робітників Башкатова і Воронкова. Хулігани були заарештовані та притягнуті до кримінальної відповідальності.

7 жовтня 1953 р. о 20-й годині, на селищі шахти «Комуніст» Харцизького району Сталінської області біля гуртожитку будівельного управління № 11 група робітників цього управління в кількості до 20 осіб, частина з яких була в нетверезому стані, через дівчат учинила між собою бійку. У результаті бійки ударами ножа було вбито електрозварювальника В. П. Данникова, 1931 року народження, і тяжко поранено слюсаря Н. П. Стебелюка, 1926 року народження. Крім того, камінням завдано тілесних ушкоджень чотирьом робітникам, які брали участь у бійці².

У гуртожитках великих заводів та будівельних організацій м. Харкова, зокрема Харківського тракторного заводу, 3-го цегельного заводу та інших підприємств, молодь була покинута напризволяще, вихователі та масовики у вечірній час у гуртожитку не бували, а з молоддю залишалися особи, які не мали серед робітників авторитету. Результатом цього стали хуліганські прояви в гуртожитках. 21 вересня 1953 р. біля жіночого гуртожитку 3-го Харківського цегельного заводу робітник цього заводу С. М. Сердюк, 1934 року народження, та робітник депо станції Харків-Сортувальна Н. М. Скребець, 1934 року народження, обидва

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 151–152.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 153–154.

члени ВЛКСМ, у нетверезому стані на ґрунті хуліганства завдали важкого ножового поранення робітнику цегельного заводу Дорошу. Хулігани були віддані під суд.

Суттєві недоліки в культурному обслуговуванні молоді також мали місце в гуртожитках закладів та новобудов Ворошиловградської (нині Луганської) області. Студенти, які проживали в гуртожитку Ровеньківського гірничого технікуму, організовували в гуртожитку пиятики та систематично хуліганіли. 5 травня 1953 р. в парку культури та відпочинку студенти цього технікуму, що перебували в нетверезому стані, члени ВЛКСМ Голощапов, Климов, Ястребов і Парфьонов організували бійку з поножовщиною і вчинили опір працівникам міліції, які прибули для припинення безчинства.

У гуртожитках молодих робітників будівництва № 8 Фрунзенського району газет та журналів не було, настільних ігор також. Молодь була бездоглядною, систематично пиячила, на ґрунті чого вчиняла хуліганські дії.

Так, 25 червня 1953 р., отримавши зарплату, після організованої пиятики група робітничої молоді цього будівництва вчинила між собою бійку. У результаті робітникам Герасимову, Федулову, Пемошко, Афанасьєву та Трощину було завдано тілесних ушкоджень. П. В. Ботнар, 1929 року народження, Д. Т. Герасим, 1931 року народження, С. Т. Жилкін, 1926 року народження, та інші за скоєння цього злочину були заарештовані та засуджені¹.

Мали місце факти, коли в гуртожитках підприємств проживали особи, які не мали до підприємств жодного відношення та вчиняли кримінальні злочини. Наприклад, 12-м відділенням міліції м. Харкова 3 жовтня 1953 р. було заарештовано грабіжницьку групу, до складу якої входили мешканці гуртожитку будівельного тресту міністерства культури СРСР С. Ф. Єгоров, 1924 року народження, Є. А. Коваленко, 1929 року народження, Н. В. Суботін, 1926 року народження, Кисельова, вона ж Р. П. Короткова, 1929 року народження, Кравченко, вона ж Л. С. Матвеева, 1927 року народження – всі амністовані та В. Л. Єпетієв, 1935 року народження, член ВЛКСМ. Ніде не працюючи, учасники цієї групи вночі 2 жовтня 1953 р. в м. Люботин Харківського району скоїли пограбування громадянки Цаменко. Крім того, злочинці були викриті та зізналися в намірі вчинити пограбування чайної № 11 Сумського ринку м. Харкова².

Хуліганські дії вчинялися також у гуртожитках шкіл ФЗН та ремісничих училищ, де незадовільно було організовано культурне обслуговування учнів. Так, 5 серпня 1953 р. учні школи ФЗН № 129 м. Краматорськ Сталінської області О. І. Рибальченко, 1936 року народження, В. В. Чорнобай, 1936 року народження, та Л. А. Франчук, 1936 року народження, у нетверезому стані вчинили хуліганські дії, загнавши виховательку Н. М. Любчик у роздягальню та забивши двері цвяхами. Після цього Рибальченко, Чорнобай і Франчук вийшли на вулицю і там побили сторожа магазину змішторгу Пастушенка. У процесі розслідування встановлено, що у цій школі ФЗН учні у вільний від навчання та роботи час у гуртожитку влаштовують пиятики.

22 травня 1953 р. в гуртожитку Херсонської школи ФЗН № 6 учень автослюсаря В. М. Борисенко, 1936 року народження, скоїв хуліганство і складаним ножом завдав два поранення робітникові, який проживав у гуртожитку. Борисенка було засуджено.

Увечері 16 червня того ж року в парку відпочинку селища Северодонецьк Лисичанського району Ворошиловградської області учні школи ФЗН І. К. Ветров, 1936 року народження, та С. К. Садовський, 1936 року народження, у нетверезому стані побили громадян Завертіленка та Хрипунова. Хуліганів було притягнуто до кримінальної відповідальності³.

Слід також зауважити, що все ще значна кількість молоді притягувалася до кримінальної відповідальності за скоєння особливо небезпечних злочинів: грабежів, убивств та групових зґвалтувань.

Лише за ці види злочинів у третьому кварталі 1953 р. було притягнуто 871 особу, або 11, 9 % від загальної кількості притягнених. Серед них було 100 членів ВЛКСМ. Особливо багато молоді було притягнуто до кримінальної відповідальності в таких областях: Сталінській – 1 596 осіб, Дніпропетровській – 719, Ворошиловградській – 707, Харківській – 516, Київській – 508 та Запорізькій – 379. Хуліганство за 11 місяців у Сталінській області досягло 2 347 випадків, по м. Сталіно – 677⁴.

Загалом у перелічених шести областях було притягнуто до кримінальної відповідальності 4 425 осіб, або 60,6 % від загальної кількості молоді, притягнутої до відповідальності по республіці⁵. Це свідчило про те, що

³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 156.

⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 891. Арк. 2–20, 45–56.

⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 156.

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 153–154.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 155.

рівень хуліганства серед молоді в цих регіонах був найвищим і малоконтрольованим.

З-поміж притягнутої за скоєння кримінальних злочинів молоді 1 412 осіб, або 19,3 %, становили особи, які не досягли 18-річного віку, зокрема 172 учні середніх шкіл Міністерства освіти та 97 учнів шкіл ФЗН та ремісничих училищ¹.

Міністр внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкач вважав, що «МВС УРСР вживає всіх належних заходів до посилення боротьби зі злочинністю серед молоді, неповнолітніх та підлітків, мобілізуючи на це особовий склад органів міліції. Посилено спостереження за гуртожитками молоді, яка працює на підприємствах, заводах, фабриках та в будівельних організаціях. Проводяться оперативні заходи щодо розкладання злочинних груп з числа молоді та неповнолітніх. Працівники міліції за погодженням із партійно-радянськими органами на підприємствах робочої молоді проводять бесіди та доповіді, спрямовані на запобігання кримінальним проявам. Організуються показові судові процеси над учасниками ліквідованих кримінально-злочинних груп. Про кримінальні прояви з боку молоді інформуються місцеві партійні, радянські органи, комсомольські організації, школи та установи Міністерства культури УРСР»². Але це було не так, оскільки заява, що «МВС вживає усіх заходів» була похваланням та намаганням обілити себе перед лицем нового очільника республіки О. І. Кириченка. Факти, наведені вище, цього не підтверджують. У доповідній записці всі недоліки списуються на слабку роботу вихователів у гуртожитках, недостатню організацію дозвілля молоді тощо. Але про соціально-економічні та психологічні фактори хуліганства молоді ніхто й не замислювався, бачили лише суб'єктивні чинники. До досягнень міліції у цій сфері її діяльності слід все ж таки віднести затримання учасників хуліганських дій, але вже після їхніх проявів.

ВИСНОВКИ. На початку 1950-х рр. СРСР перебував на своєрідному перехресті шляхів: продовжувався ще сильний інерційний рух старою, заскорузлою дорогою тоталітаризму, але вже відчувалися перші паростки «відли-

ги». Амністія березня 1953 р. не сприяла покращенню політичної ситуації в державі і лише погіршила криміногенну. Однією з гострих та актуальних проблем охорони громадського порядку залишалося хуліганство, яке значно поширилося серед міської робітничої молоді, особливо тієї її соціальної групи, яка проживала в гуртожитках і працювала на будівництві промислових підприємств, тобто була в основному некваліфікованою робочою силою. Фактори хуліганства мали своє коріння ще в роках війни та повоєнної розрухи, на які припало дитинство та підлітковий вік більшості тих, хто скоював злочини за відповідною статтею Кримінального кодексу УРСР «Хуліганство». Складні події того часу, безумовно, вплинули на психіку та психологію вказаних осіб: вони бачили насильство у всіх його проявах, часто виховувалися за відсутності батька, який був на фронті. Голод 1946–1947 рр. та недоїдання в період війни, відсутність належних умов життя, часто й житла теж вплинули на їхню психіку. Недостатнім був і їхній освітній та культурний рівень. Вік осіб, які вчиняли хуліганські дії (переважно 18–25 років), теж впливав на їхню поведінку та вчинки. Не до кінця сформований характер та властива молоді маргінальність взагалі відігравали негативну роль у їхньому становленні як позитивних особистостей.

Доповідна записка Міністра внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкача першому секретареві ЦК КПРС О. І. Кириченку від 30 вересня 1953 р. містить численні факти вчинення хуліганства в Донецьку, Харкові, Кривому Розі, Дніпродзержинську, Северодонецьку та інших містах республіки. Ці факти показують, що хуліганство часто мало безглуздий та жорстокий характер, призводило до вчинення більш тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань), зазвичай здійснювалося у стані алкогольного сп'яніння. Відповідно до тогочасної кримінально-правової доктрини вважалося, що соціально-економічних причин для вчинення хуліганства немає, його прояви виникають в результаті недопрацювань органів охорони правопорядку та виховної роботи з молоддю. Але це була помилкова точка зору, спроба сховатися від реальних проблем.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 2. 686 с.

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 158.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 884. Арк. 159–160.

3. Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності міліції України у повоєнний період (1946–1953 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 176 с.
4. Ворошко В. П. Становлення та розвиток системи захисту державних секретів у радянській Україні (1919–1954 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 232 с.
5. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.) : історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 272 с.
6. Греченко В. А. 1953 рік в історії міліції Української РСР. *Світ Кліо*. 2021. № 1 (2). С. 36–47.
7. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Правова думка кінця XIX – початку XX століть про фактори злочинності. Вісник пенітенціарної асоціації. 2022. № 1 (18). С. 5–13. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.1.01>.
8. Калюк О. М. Війська НКВС (МВС) в Україні (1939–1953 рр.) : історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 182 с.
9. Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.) : історико-правове дослідження / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с.
10. Лагоша М. М. Міліція України в 1945–1953 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2000. 24 с.
11. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 416 с.
12. Пристайко О. В. НКВС-МВС УРСР (1934–1954 рр.) : структурна побудова та функції (історико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 272 с.
13. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 476 с.
14. Сиротин А. Тайные жертвы оттепели // Радио Свобода : сайт. 05.04.2013. URL: <https://www.svoboda.org/a/24936223.html> (дата звернення: 09.04.2023).
15. Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Міліція України: історичний нарис, портрети, події : наук.-популяр. вид. / за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ : Ін Юре, 2002. 798 с.
16. Сокурєнко В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.) : до 100-річчя подій Української революції. Харків : Золота миля, 2017. 496 с.
17. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ : Наук. думка, 1993. 349 с.
18. La Pierre B. *Hooligans in Khushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw*. Madison : University of Wisconsin Press, 2012. 290 p.

Надійшла до редакції: 11.04.2023

Прийнята до опублікування: 21.05.2023

REFERENCES

1. Bandurka, O. M. (2022). *From general secretaries to Ministers of Internal Affairs*. Mайдан.
2. Bilas, I. H. (1994). *Repressive and punitive system in Ukraine. 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis* (Book 2). Lybid; Army of Ukraine.
3. Grechenko, V. A. (2021). 1953 in the history of the militia of Ukrainian SSR. *Clio World*, 1(2), 36–47.
4. Grechenko, V. A. (Ed.). (2021). *Leaders of the Kharkiv militia/police (1918–2021): historical and legal research*. Mайдан.
5. Grechenko, V. A., & Yarmysh, O. N. (2022). Legal opinion of the end of the 19th – early 20th centuries on the factors of criminality. *Bulletin of the Penitentiary Association*, 1(18), 5–13. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.1.01>.
6. Herus, M. M. (2021). *Criminal justice in the Ukrainian SSR in the post-war period (1945–1958): historical and legal research* [Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
7. Kaliuk, O. M. (2006). *PCIA troops (MIA) in Ukraine (1939–1953): historical and legal aspect* [Candidate dissertation, Kyiv National University of Internal Affairs].
8. La Pierre, B. (2012). *Hooligans in Khushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw*. University of Wisconsin Press.
9. Lahosha, M. M. (2000). *Militia of Ukraine in 1945–1953* [Candidate thesis, Donetsk State University].
10. Okipniuk, V. T. (2019). *Soviet state security agencies in Ukraine during the reign of the totalitarian regime (1929–1953)*. OLDI-PLUS.
11. Prystaiko, O. V. (2021). *PCIA-MIA of the Ukrainian SSR (1934–1954): structural construction and functions (historical and legal research)* [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs].
12. Sabluk, S. A. (2017). *Criminal and legal control of crime in Ukraine in 1922–1960* [Doctoral dissertation, Kyiv National Academy of Internal Affairs].

13. Shapoval, Yu. I. (1993). *Ukraine in the 20s–50s: pages of unwritten history*. Scientific thought.
14. Sirotnin, O. (2013, April 5). *Secret Victims of the “Thaw”*. Radio Svoboda. <https://www.svoboda.org/a/24936223.html>.
15. Smyrnov, Yu. O., Mykhailenko, P. P., Sviatotskyi, O. D., & Anufriev, M. I. (2002). *Militia of Ukraine: historical sketch, portraits, events: popular scientific edition* (Yu. O. Smyrnov, Ed.). In Jure.
16. Sokurenko, V. V., Bandurka, O. M., & Grechenko, V. A. (2017). *Training of law enforcement officers in Kharkiv: 100 years of history (1917–2017): to the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution*. Golden Mile.
17. Voitsekhovskiy, M. M. (2001). *Legal foundations of the organization and activity of the militia of Ukraine in the post-war period (1946–1953)* [Candidate dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
18. Vorozhko, V. P. (2015). *Formation and development of the system of protection of state secrets in Soviet Ukraine (1919–1954)* [Candidate dissertation, Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University].

Received the editorial office: 11 April 2023

Accepted for publication: 21 May 2023

VOLODYMYR ANATOLIHOVYCH GRECHENKO,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Social and Humanitarian Disciplines;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com*

HOOLIGANISM AS A PROBLEM OF PUBLIC ORDER IN THE UKRAINIAN SSR IN THE EARLY 1950S

The article examines the topical and insufficiently studied in historical and legal science issue of the factors that caused hooliganism in the early 1950s, the level of this type of crime in the main regions of Ukraine at that time and some steps taken by the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR to reduce hooliganism. Hooliganism occupied one of the main positions in the list of offences committed by young people. The factors of hooliganism had their roots in the years of war and post-war devastation, which were the childhood and adolescence of the majority of those who committed crimes under the relevant article “Hooliganism” of the Criminal Code of the Ukrainian SSR.

The complex events of this time certainly affected the psyche and psychology of these people: they saw violence in all its forms, often being brought up in the absence of their father, who was at the front. The famine of 1946–1947, malnutrition during the war, lack of proper living conditions, and often housing, also affected their psyche. Their educational and cultural levels were also insufficient. The age of these hooliganism perpetrators was 18–25 years old, which also influenced their behaviour and actions. The incompletely formed character and marginality inherent in young people generally played a negative role in their development as positive individuals. Homelessness and neglect of children and adolescents played a detrimental role in the escalation of hooliganism in the 1950s. The war and post-war devastation deformed the normal process of initial socialisation of children and adolescents, which had a detrimental effect on the set of social roles and cultural norms they learned and served as one of the reasons for the rise in hooliganism in peacetime. The amnesty of March 1953 did not improve the political situation in the country and only worsened the crime situation. Hooliganism became widespread among urban working-class youth, especially among the social group that lived in dormitories and worked on construction sites of industrial enterprises, i.e., was mostly unskilled labour.

The memorandum by the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR T. Strokach to the first secretary of the CPSU Central Committee O. Kyrychenko dated 30 September 1953 contains numerous facts of hooliganism in Donetsk, Kharkiv, Kryvyi Rih, Dniprodzerzhynsk, Sievierodonetsk and other cities of the republic. These facts show that hooliganism was often senseless and cruel, led to more serious crimes (murder, rape), and was usually committed while under the influence of alcohol. According to the criminal law doctrine of that time, it was believed that there were no socio-economic reasons for hooliganism, and that its manifestations arose as a

result of shortcomings in law enforcement and youth education. But this was an erroneous point of view, an attempt to hide from the real problems.

Key words: *Ukraine, 1950s, Ministry of Internal Affairs, police, hooliganism.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А. Хуліганство як проблема охорони громадського порядку в УРСР на початку 1950-х рр. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.02>.

Citation (APA): Grechenko, V. A. (2023). Hooliganism as a problem of public order in the Ukrainian SSR in the early 1950s. *Law and Safety*, 3(90), 21–31. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.02>.